

**AMIR TEMUR DAVLATINING G‘ARB OLIMLARI TOMONIDAN
O‘RGANILISH TARIXI**

Qurbonov Hasan

Denov tadbirkorlik va pedagogika institute

samadkdkdksks@gmail.com

Maxmaraimov Izzat

Tarix (mamlakatlar va yo‘nalishlar bo‘yicha)

ligawar7@gmail.com

2-bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Amir Temur davlatining g‘arb olimlari tomonidan o‘rganilish tarixi yoritilgan. XIV asrdan boshlab Yevropa elchilari va sayyohlari Temur davlatining siyosiy, iqtisodiy va madaniy hayotini kuzatib, o‘z asarlarida tasvirlagan. Keyinchalik, XVI-XVIII asrlarda Amir Temur obrazini badiiy va tarixiy asarlarda aks ettirish davom etdi. XIX-XX asrlarda esa ilmiy tarixshunoslik yondashuvi bilan Temurning harbiy strategiyasi, davlat boshqaruvi va madaniy merosi chuqur tadqiq qilindi. G‘arb olimlari tomonidan olib borilgan tadqiqotlar Amir Temurning jahon tarixidagi o‘rni va uning ulkan merosini tasdiqlaydi.

Abstract (in eng): This article explores the history of the study of Amir Timur's state by Western scholars. Starting from the 14th century, European envoys and travelers observed and described the political, economic, and cultural life of Timur's state in their works. Later, during the 16th-18th centuries, Amir Timur's image continued to be reflected in literary and historical writings. In the 19th-20th centuries, with the development of scientific historiography, Timur's military strategies, state governance, and cultural heritage were studied in depth. Research conducted by Western scholars confirms Amir Timur's significant place in world history and his immense legacy.

Kalit so‘zlar: Amir Temur, g‘arb olimlari, tarixiy tadqiqotlar, elchilar hisobotlari, harbiy strategiya, davlat boshqaruvi, madaniy meros, ilmiy tarixshunoslik, Temuriylar,

Keywords: Amir Temur, Western scholars, historical studies, 14th century, envoys' reports, military strategy, state governance, cultural heritage, scientific historiography, world history

Ma'lumki, bugungi kunda dunyoning ko'pgina mamlakatlarida ulug' Sohibqiron shaxsiga bo'lgan hurmat va ehtirom beqiyosdir. Chunki, Sohibqiron Amir Temur, davlat va jamiyat boshqaruvida adolat o'rnatish va el-yurt manfaati yo'lida butun borlig'ini, hattoki o'z jonini beradigan hukmdorlar, davlat arboblari toifasiga kiradi. Buni O'zbekiston Respublikasining Birinchi Prezidenti I.A.Karimovning quyidagi so'zlaridan ham bilib olish mumkin: «Buyuk shaxslarni tarix yaratadi, deydilar. Bunga qo'shimcha qilib sohibqiron bobomizning suronli hayotini hayol ko'zgidan o'tkazib, buyuk shaxslarni millat qayg'usi, xalq dardi yaratadi, deyish mumkin»¹

Amir Temur, tarixda buyuk sarkarda va davlat arbobi sifatida tanilgan, o'zining kuchli siyosati va keng miqyosdagi harbiy yurishlari tufayli Yevropa va Osiyo tarixida muhim iz qoldirgan shaxsdir. Uning davlati XIV asrning ikkinchi yarmida Markaziy Osiyo hududida tashkil topib, qisqa muddat ichida kengayib, dunyoning turli qit'alariga ta'sir ko'rsatgan. Amir Temur davlati haqida g'arb olimlarining qiziqishi, asosan, o'rta asrlar oxiri va yangi davr boshlarida boshlangan. Bu qiziqish Temurning o'z davrida Yevropa bilan aloqalari va uning vorislarining keyingi siyosiy faoliyatlari tufayli kuchaygan. G'arb olimlarining Amir Temur shaxsi va davlati haqidagi dastlabki tasavvurlari o'z davrida yaratilgan tarixiy manbalar, elchilar hisobotlari va keyingi tarixiy tadqiqotlar orqali shakllangan. Masalan, XIV asrda Amir Temur Yevropadagi katta davlatlar, ayniqsa Angliya, Fransiya va Kastiliya qirolliklari bilan diplomatik aloqalar o'rnatgan. Temuriylarning o'sha davr siyosiy va madaniy nufuzidan ilhomlangan ko'plab sayyohlar va tadqiqotchilar uning faoliyatini kuzatib, tarixiy yozuvlar qoldirganlar. G'arb tarixiy adabiyotida Amir Temur nomi ilk bor o'rta asrlarning mashhur sayyohlari orqali paydo bo'ldi. Jumladan, ispaniyalik elchi Ruy Gonsales de Klavixoning yozgan "Klavixo kundaliklari" asari Amir Temur saroyiga tashrif buyurgan elchilar yozgan eng muhim tarixiy manbalardan biridir. U 1403-1406-yillarda Temurning hukmronligi haqida batafsil ma'lumot bergan va o'z kundaligida Temur davlatining siyosiy tizimi, savdo yo'llari va ijtimoiy hayotini yoritib bergan. Uning asari keyinchalik ko'plab g'arb tarixchilarining e'tiborini tortgan. Atoqli temurshunos fransuz olimlari Du Senksyon, Al'fons De Paparti, L.Lyangle Amir Temur shaxsi hamda uning olib brogan ichki va tashqi siyosati haqida juda ko'plab iliq fikrlarni bildirishgan, shu bilan birgalikda, mashhur nemis mutafakkiri Gammer ham Sohibqironnig ajoyib fazilatlarini shunday ta'riflaydi "Temurni Aleksandr Makedonskiy bilan tenglashtirish kerak. Bu taqqoslash ularning hayot yo'llari va

¹ I.Karimov "Temuriylar tarixi davlat muzeyining ochilishi marosimida so'zlagan nutq", 1996-yil 18-oktyabr, Toshkent. / I.Karimov "Yangicha fikrlash va ishlash - davr talabi" 5-tom- T., 1997. 167-bet.

erishgan yutuqlari nuqtayi nazaridagina emas, balki ularning insoniyligi, istilo qilinganyerlari ko‘lami, jasurliklari va ularning kamsuqumliliklari jihatidan ham o‘xshashligidir²

XVI-XVIII asrlarda Yevropa ilmiy jamoalari o‘zlarining geografik kashfiyotlari va Sharqqa bo‘lgan qiziqishlari tufayli Amir Temur shaxsi va davlati tarixini o‘rganishni davom ettirishdi. Temurning harbiy strategiyasi va davlat boshqaruvi g‘arb olimlari uchun katta qiziqish uyg‘otdi. Ushbu davrda Temur haqida ko‘plab tarixiy va badiiy asarlar yozildi. Jumladan, Jan Sharden va Marko Polo kabi sayyohlarning asarlari Temuriylarning tarixini o‘rganishda muhim manba bo‘lib xizmat qildi. Temur haqidagi eng mashhur tarixiy va adabiy asarlardan biri bu ingliz yozuvchisi Kristofer Marlouning "Tamerlan Buyuk" pesasidir. Ushbu asar Amir Temurning hayoti va yutuqlarini dramatik tarzda yoritgan bo‘lib, g‘arb madaniyatida Temur obrazining keng tarqalishiga katta hissa qo‘shgan. Bu pyesa orqali Amir Temur yevropaliklar nazarida jasur sarkarda, g‘olib hukmdor sifatida tasvirlangan. XIX asrga kelib, tarixshunoslik va sharqshunoslik fanining rivojlanishi bilan Amir Temur va uning davlatiga ilmiy yondashuv shakllandi. Arab qadimshunosi Muiniddin Natanziy ulug‘ Sohibqironning ichki muhitda olib brogan siyosatiga shunday ta‘rif beradi: «Amir Sohibqiron ilmu hikmat ahli va fan arboblari bilan g‘oyatda ulfatlashgan edi. Ularni e‘zozu ikrom qilishda mubolag‘alar ko‘rsatardi. Tarix kitoblarini eshitish orqali ummatlar nasabi va sharhi hollarini, Turk, Arab va Ajam podshohlarini va bu ilmning boshqa tarmoqlarini juda chuqur egallagan edi. «...yana uning majlisida ilmiy masalalar bahsi juda ko‘p bo‘lib turardi. Nozik masalalar bahsida ustunlikka erishar, aksar hollarda u ko‘rsatgan yechim asosli va to‘g‘ri bo‘lard. Tib va nujum ilmlarining mashhur masalalarida yetarli ma‘lumotga ega edi».³

Ushbu davrda frantsuz, nemis va ingliz tarixchilari Temurning siyosiy faoliyati, qo‘shinlarining yurishlari, davlat boshqaruvi va madaniy merosini ilmiy asosda o‘rganishni boshladilar. Edvard Gibbon, Henri Massen va V.V. Bartold kabi tarixchilar Temurning dunyo tarixidagi o‘rnini aniqlashda katta hissa qo‘shishdi. Ayniqsa, Bartoldning tadqiqotlari Temuriylar davrining Markaziy Osiyo tarixidagi o‘rni va madaniy yutuqlarini yoritishga bag‘ishlangan. XX asrda Amir Temur shaxsini o‘rganish yanada kengaydi va ilmiy asoslarga ega bo‘ldi. Ko‘plab g‘arb olimlari Temurning harbiy strategiyasi va uning davlatining iqtisodiy hayotini chuqur tadqiq qildilar. Masalan, britaniyalik tarixchi Deyvid Morgan o‘zining Temuriylar tarixiga oid

² Hamdam Sodiqov "Amir temur hayotidagi g‘aroyibotlar". "Art Flax" Toshkent-2007. 277-bet

³ Muiniddin Natanziy "Muntaxab ut-tavorixi Muiniy" T. "O‘zbekiston"-2011

tadqiqotlarida Temurning siyosiy mahorati va Sharqning o'sha davrdagi iqtisodiy muammolarini yoritib berdi. Bundan tashqari, Temurning o'z davrida ilm-fan, san'at va madaniyat rivojiga qo'shgan hissasi alohida e'tirof etildi. Temuriylar davrida yaratilgan Samarqand va Buxoro kabi shaharlarning jahon madaniy merosidagi o'rni g'arb olimlari tomonidan yuqori baholandi. Bugungi kunda ham g'arb olimlari Amir Temur davlatining o'rganishda davom etmoqda. Temur shaxsi dunyo tarixidagi buyuk strateg va hukmdor sifatida nafaqat tarixchilar, balki harbiy mutaxassislar va iqtisodchilar tomonidan ham o'rganilmoqda.

Amir Temur davlatining o'sha davrdagi iqtisodiy, siyosiy va madaniy yutuqlari g'arb tadqiqotchilarining diqqat markazida qolmoqda. Amir Temurning g'arbda keng o'rganilganligi uning jahon tarixidagi o'chmas izini va butun dunyo tarixiy-madaniy rivojiga qo'shgan ulkan hissasini yana bir bor tasdiqlaydi. Buyuk Sohibqironning butun deyarli butun umri janggohlarda va safarlarda o'tdi. Bu davr ichida Sohibqiron o'zining keng dunyoqarashi, teran fikrlashi, barcha ishlarda "adolat" tamoyilini ustuvor qo'yganligini anglab yetamiz.⁴ Vatanimiz va davlatchiligimiz tarixida buyuk sohibqiron Amir Temur alohida o'rinda turadi. Ulug' bobomiz shaxsining murakkabligi munozarali muammo emas. Shu boisdan ham Amir Temurga baho berganda uni bir xil andoza va o'lchov bilan baholab bo'lmaydi. Haqiqatdan ham, oradan 685 yil o'tibdiki, buyuk Sohibqiron siymosi nafaqat xalqimiz, qolaversa, dunyo axlini ham xayratga solib kelayotganligi yuqoridagi fikrlarimizning yaqqol tasdig'idir. Amir Temur ana shunday tarixiy va unutilmas shaxsdir. G'arbiy Evropaning ilg'or mamlakatlari Angliya, Fransiya, Germaniya va boshqalarda ilmfan va davlat arboblari Temurga ijobiy baho berib, ilmiy, badiiy va sahna asarlari yozganlar, uni e'zozlab o'quv yurtlari dasturlariga kiritganlar va muzeylar tashkil etganlar. Shunday ekan bugun yoshlarimiz ko'z o'ngida buyuk bobokolonimiz siymosini gavdalantirish eng muhim va dolzarb vazifa ekan, biz tadqiqotchilarning asl vazifasi shu yo'nalishlarda muvaffaqiyatli ish olib borish eng yuksak vazifamizdir.

Xulosa

Xulosa qilib ayta olamanki, Amir Temur shaxsi va davlati g'arb olimlari tomonidan o'rganilishi uzoq tarixiy davrni o'z ichiga oladi va turli bosqichlarda shakllangan. Dastlab XIV-XV asrlarda Yevropaga yuborilgan elchilar va sayyohlar tomonidan Temur davlatining siyosiy, ijtimoiy va iqtisodiy hayoti tasvirlangan. Ispan

⁴ Hamdam Sodiqov "Amir temur hayotidagi g'aroyibotlar". "Art Flax" Toshkent2007. 279-bet.

elchisi Ruy Gonsales de Klavixo, sayyohlar va tarixchilar o‘z yozuvlari orqali Amir Temur obrazini Yevropada taratgan va uni jasur sarkarda sifatida tanitgan. Keyinchalik, XVI-XVIII asrlarda Yevropada Amir Temur faoliyati badiiy va tarixiy asarlarda aks ettirilgan bo‘lsa, XIX-XX asrlarda ilmiy tarixshunoslik asosida chuqur tadqiqotlar olib borildi. Amir Temurning harbiy strategiyasi, davlat boshqaruvi va madaniy merosi g‘arb olimlari uchun qiziqarli tadqiqot mavzusi bo‘lib qolmoqda. Temurning dunyo tarixidagi o‘rni uning yuksak siyosiy mahorati, Markaziy Osiyoni birlashtirishdagi muvaffaqiyati va ilm-fan, madaniyat rivojiga qo‘shgan ulkan hissasi bilan izohlanadi. Bugungi kunda ham g‘arb tarixchilari va tadqiqotchilari tomonidan Amir Temur shaxsi o‘rganilib, uning boy merosi jahon tarixidagi muhim qadriyat sifatida baholanmoqda. Bu esa Amir Temurning jahon tarixida o‘chmas iz qoldirgan buyuk shaxs ekanligini yana bir bor tasdiqlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. I.Karimov “Temuriylar tarixi davlat muzeyining ochilishi marosimida so‘zlagan nutq”, 1996-yil 18-oktyabr, Toshkent. / I.Karimov “Yangicha fikrlash va ishlash - davr talabi” 5-tom- T:, 1997. 167-bet.
2. Muiniddin Natanziy “Muntaxab ut-tavorixi Muiniy” T. “O‘zbekiston” 2011.
3. Влахов С., Флорин С. Непереваемое в переводе. - М.: Международные отношения. - 1980. - 341 б.
4. Hamdam Sodiqov “Amir temur hayotidagi g‘aroyibotlar”. “Art Flax” Toshkent2007. 279-bet.